

ABOUT THE WORDS OF EUPHEMISM IN DİVANÜ LÛGATİ'T-TÛRK

Divanü Lûgati't-Türk'te Örtmece Sözcükler Üzerine

Adem AYDEMİR¹

Abstract

There have been lots of written works for depicting Turkish language, history and culture. Divanü Lûgati't-Türk which was written at 1073/1074 is one of the most important work of Turkish language, literature and culture. The translation of Divanü Lûgati't-Türk, which is one of the works of Karahanlı Turkish period, was published by Besim Atalay in 1939 years. The Divanü Lûgati't-Türk which is the first source about the Turkish world's literature, language, cultural, social situation in the 11th century gives us very important and original know-ledges for Turcology researching.

Semantics is an are of science that studies the meanings of a language using the diachronic and synchronic methods. It is well known that there are few studies on semantics in Turkish. So, there are many semantic issues which must be examined synchronically and diachronically in Turkish. Semantic change, may be described as one word becoming to have a expression of a different concept in time, or its making its meaning range narrower or wider.

Euphemism means that an inoffensive expression or a word is used in place of blunt, harsh, indecent one that is considered to be upsetting or embarrassing. This situations is very widespread in hunting and animal names, death and names of illness, sexuality and physiological process and names of some shameful things. In this article, the words of euphemism in vocabulary of Divanü Lûgati't-Türk will be determined and examined. Some of these words is defined as 'hapax legomenon' in vocabulary of Divanü Lûgati't-Türk.

Key Words: Divanü Lûgati't-Türk, vocabulary, taboo, words of euphemism, semantic.

Özet

Türk dili, tarihi ve kültürünü anlatmak bakımından birçok eser yazılmıştır. 1073/1074 yıllarında yazılmış olan Divanü Lûgati't-Türk, Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün en önemli eserlerinden biridir. Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan Divanü Lûgati't-Türk'ün tercüme yayını 1939 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. XI. asır Türk dünyasının dil, edebiyat, kültür ve sosyal durumuyla ilgili zengin ve özgün ilk bilgileri veren Divanü Lûgati't-Türk, Türkoloji araştırmalarında her zaman temel kaynak olmuş ve araştırmacılar tarafından çok yönlü olarak ele alınmıştır.

Anlam bilim, dili art zamanlı ve eş zamanlı yöntemleri kullanarak anlam yönünden inceleyen bilim dalıdır. Türkçede anlam bilimi çalışmaların azlığı bilinmektedir. Anlam bilimi ile ilgili hem eş zamanlı hem de art zamanlı biçimde incelenmesi gereken birçok sorun bulunmaktadır. Anlam değişmesi, bir kelimenin zamanla farklı bir kavramı anlatır duruma gelmesi ya da önceki anlam alanını daraltması veya genişletmesi olarak tanımlanabilir.

Örtmece, söylenmesinden rahatsızlık duyulan veya utanılan bir durumu uygunsuz, kaba, yakışıksız kelimelerle ifade etmek yerine, daha uygun kelimelerle ifade etmektir. Bu örtmeceler hayvan adları, ölüm ve ölüm ile ilgili durum ve nesnelere, hastalık adları, cinsellik ve çeşitli fizyolojik süreçleri içeren ayıp sayılan kavramlar ve insan ilişkilerinde kişilerin birbirlerini nitelendirmeleri ve hitaplarında yoğunlaşmaktadır. Bu makalede Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında yer alan örtmece sözcükler tespit edilecek ve incelenecektir. Bu sözcüklerden bazıları Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında 'hapax legomenon' olarak tanımlanan sözcüklerdir.

Anahtar Sözcükler: Divanü Lûgati't-Türk, söz varlığı, tabu, örtmece sözler, anlam bilimi.

¹ Öğretmen, Balıkesir Merkez Ticaret Meslek Lisesi, e-posta: adem.aydemir@hotmail.com

I. Giriş

Tabu, insanlığın en eski yasası olarak yasaklarla ortaya çıkan, bu yasakların ihlali ile aynı ceza sistemlerini doğuran, bu içerikten çıkan yasağın türünü, yasağın çiğnenmesi sonucu ortaya çıkan kutsallığı ya da kirliliği anlatır. Tabusal yasaklar yalnız belli bir cisme ya da bedene dokunma ile ilgili değildir (Tanyu 1984: 155-172). İlkel kişiler korkunç nesnelere ve hastalıkların adı söylenirse, derhal geleceğine inanmışlardır. Bu anlayışta adın, 'çağırma'dan başka bir şey olmadığı, birinin adının söylenmesinin onu çağırma anlamına geldiğine inanılmıştır (İnan 1998-I: 625). Temas etmek, ilişki kurmak hatta tabu sayılan varlığı somut bir nesne olarak ya da adını-sanını, varlığını düşünmeye yönelik zihinsel eylemleri bile kapsar. İnsanlar, bazen bir kelimeyi söylemenin yanında, onu akıllarından geçirmenin bile korkunç bir şeye yol açacağı endişesine kapılmışlardır. 'Akluma gelen başıma geldi.' türünden sözler çok yaygındır (Arslan 2002: 36). Bu sebeple tabu, örtmeceyi doğurur. Örtmece ya da güzel adlandırma, bazı varlıklardan nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın hemen her dilinde rastlanan bir değişim olayıdır (Güngör 2006: 69-93; Demirci 2008: 21-34; Türkmen 2009: 132). Cinsel ilişki, cinsel organlar ve bunlara bağlı doğal vücut aktiviteleri, yırtıcı hayvan, hastalık ve silah adlarıyla ilgili kelimeler birçok kültürde tabu kelimelerinin büyük bir bölümünü oluşturur (Killi 2006: 52; Koç 2010: 77-94). Bazı Türk boylarında ataerkil aile yapısı icabı dışarıdan gelen gelene koca evindeki bazı tabu, 'kadınlar dili' denilen hususi bir 'örtmece dil' oluşmasına sebep olmuştur (İnan 1998-I: 359-361). Bu bakımdan örtmece dilde birçok eş anlamlı sözcük ile 'hendiadyoin' denilen ikilemlerin ortaya çıkmasına ve bazı sözcüklerin zamanla kullanımdan düşmesine sebep olmaktadır (Arslan 2002: 35-56; Üstüner 2009: 166-176; Karabulut-Ospanova 2013: 122-146). Türk dilinin kelime hazinesi üzerine yapılan art zamanlı ve eş zamanlı incelemeler, kelimelerin anlam alanlarının oluşmasında ve bu alanların değişmesinde tabu ve örtmece faktörlerinin büyük etkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber ülkemizde tabu ve tabuya bağlı olarak ortaya çıkan örtmeye faktörüne ilişkin araştırmalar mahduttur.

Her sosyal ürün gibi dil de komşu veya çevre dillerle temas hâindedir. XIX. asır Macar Türkolog ve seyyah Arminius Vambery'e göre; "Eski Türkçede alüfte, piç (veled-i zinâ) sözlerine rastlanmaz. Sonradan bu manalara gelen sözler diğer dillerden, bilhassa Farsçadan geçmiştir." (Rasonyi 1996: 58). Kâşgarlı eserinde herhangi bir tabuya bağlı olmaksızın Türk dilinde mevcut sözcükleri aynen kayda geçirmiştir. DLT'de çok farklı sözcüğün açık bir şekilde cinselliğe işaret ettiği ve cinselliğin 'edeb' dahilinde 'edebiyat'a dahil edildiği görülmektedir. Kâşgarlı bazı sözcüklere "Bu ince bir lügattir." (DLT III: 252) kaydını koymuştur. 'Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir.' (DLT I: 432), 'Argu şehirleri halkının dili çapraşıktır.' (DLT I: 30), 'Oğuzlar Argulara komşudur, dilleri birbiriyle karışmıştır.' (DLT III: 153). 'Oğuzlar Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unutmuşlar, yerine Farsça kelimeler kullanır olmuşlardır.' (DLT I: 76, 431, 432) diyor. Kâşgarlı, Türk şehirlerinde Farşlılar çoğaldıktan sonra bu şehirlerin Acem şehirleri gibi olduğunu da ifade ediyor (DLT III: 150). Kâşgarlı, Türklerin hususiyetleri hakkında naklettiği bir Hadis-i Kutsî'den sonra: "Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyüklükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer, sayısız iyilikler görülmektedir." (DLT I: 351/2) diyor. Bu sebeple biz Kâşgarlı'nın 'Bu ince bir lügattir' kaydı koyduğu sözcükler ile eserdeki diğer bazı sözcüklerin XI. asır Türk dilinde mevcut 'örtmece sözcük' olduğu kanaatindeyiz. Hülya Erol Arslan, mezkûr çalışmasında 'Bel/ tös/ döl, Börü/ kurt, Ogulduruk/ rahim, uç/ son, yığaç/ zeker' gibi sözcüklere temas etmiştir. Bunun haricinde bildiğimiz kadarıyla eserle ilgili bu alanda müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Yapısı ve anlamının çözümü en zor olan sözcükler bir edebî eserde ancak bir kez kullanılmış olup emsali bulunmayan sözcüklerdir. Bu çalışmamızda ele alacağımız 'örtmece sözcük' olarak kabul edilebilecek sözcüklerin önemli bir kısmı DLT'nin söz varlığında bir kez kullanılmış olan sözcüklerdendir. Bu gibi bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış olan kelime, terim veya deyimlere dilbiliminde 'hapax legomenon' (< Yun. hapax 'bir defa' + legein 'söyle-' fiilinin edilgen biçimi) 'tek kullanımlık, numunelik' adı verilmektedir. Diğer yandan bazı kültür sözcüklerinin köken ve anlamı gramer kitapları veya etimoloji sözlükleri marifetiyle çözümlenebilmesi mümkün değildir. Halk etimolojisinin nelere kadir olduğu ve ne marifetler yarattığını nazardan uzat tutmamak gerekiyor. Sonuçta bazı kelimelerin menşeiini ortaya koyabilmek için insanların iktisadi ve sosyal şartları ile maddi ve manevi değer yargılarını da nazara almak gerekmektedir.

II-Cinsiyet ve Cinsellik

a-Avınçu

Avınçu: "Avunulan, alışılan şey. Bunun için câriyelere 'avınçu' denir." (DLT I: 134; Avın:çü: EDPT: 13). Avınçu, Avnur (KB: 1427). *Avun-*: "Bir şeyle meşgul olmak" (KTS: 17). "**(i)abi-: 1 to enjoy oneself, be happy (refl.) 2 to comfort (caus.) OTürk. *abiñiq* 'consolation' (USp. 43), *avın-çü* 'concubine' (YB 1); Karakh. *avın-* 1 (MK), *avıt-* 2 (KB); Tur. *avun-* 1, *avut-* 2, 'to deceive'; Gag. *aut-* 'to deceive'; Az. *ovun-* 1, *ovut-* 2; Khal. *avun-* 1, *avut-* 2; MTürk. *avut-* 2, *avun-* 'to find comfort' (Sangl.) ect." (EDAL: 307).

b-Oxşagu

Oxşagu: "Oyuncak. Kadınlara da 'oxşagu' denir." (DLT I: 138). 'Hapax legomenon' bir veridir (oxşa:ğü: EDPT: 97). *Oxşa-*: "Okşamak" (KTS: 204).

c-Oynaş

Oynaş: "Başka biriyle sevişen kadın." (DLT I: 120; oyna:ş EDPT: 274; KBS-II: 642). *Oynaş*: "Maşuka, cariyeye, oynaş" (KS-II: 605; KTS: 207). "**oj- 1 play 2 to play 3 to jump" (EDAL: 1070). "Kadının kocasından başka seviştiği erkek." (TS-V: 3037). Günümüzde aynı anlamda kullanılan bir sözcüktür.

d-Sürtük

Sürtük: "Sürtük işler: Sürüştüren, kendine sürüştürülen kadın, sevici kadın. Ezilen, sürüştürülen her şeye de 'sürtük' denir." (DLT I: 477; EDPT: 846; KBS-II: 826). "Sokulgan, gırgın" (TS-V: 3634). Örttüğü anlam ile aynıleşerek ve kısmen anlam iyileşmesine uğrayarak günümüze ulaşan bir sözcüktür.

e-Yaldruk

Yaldruk: "Cilalı nesne anlamındadır. Makyaj yapmakta çok aşırıya kaçan 'yalabuk' kariya 'yaldruk işler' denir ki, 'süslü kadın' demektir." (DLT III: 432; EDPT: 922). Burada bir benzetmeden söz edilebilir. Okunuşu şüphelidir (EDPT: 846). Burada bir benzetmeden söz edilebilir.

f-Çekik

Çekik: "1-Serçeye benzer alacalı bir kuş, siyah kayalıklarda bulunur. 2-Çocuk çükü" (DLT II: 287). *Çübek*: "Çocuk çükü" (DLT I: 388). *Çekik*: (EDPT: 415). *Çekük*: (EDPT: 415; TS-II-852) ve çübek (EDPT: 396) 'hapax legomenon' bir veridir. *Çekek*: "Kuş" (KTS: 48). *Çük*: "Erkeklik uzvu" (KTS: 54) ~ Şük: (KTS: 255). "**çöp > çübek: penis" (EDAL: 452). *Çüb*: "Wood/ odun" (EDPT: 79). "**bük/ wood" (EDAL: 381). 'Kuş, çubuk' sözleri 'çocuk çükü' anlamında hâlen bilinmektedir.

g-Yıgaç

Yıgaç: “Ağaç parçası”, “Erkeğin erkeklik aygıtı” (DLT III: 8; ıgaç EDPT: 899). *Yıgaç*: “tree” hakkındaki bu anlam Türk dilinin diğer şubelerinde bulunmamaktadır (EDAL: 1160). Bu bakımdan *yıgaç*: *zeker/ man’s penis*’ manası Türk dilinde ‘hapax legomenon’ veridir (EDPT: 79).

h-Çor

Çor: “*Çor uragut*: Avret yeri bitişik olan kadın. Oğuzlar sarılgan bitkilere ‘*çor ot*’ derler. Asıl olan evvelki anlamdır.” (DLT III: 121). Clauson okunuşu şüpheli ve ‘hapax legomenon’ kaydıyla Kâşgarlı’nın verdiği bilgileri nakletmekle yetinir (EDPT: 428). *Çor*: “Hastalık” (KTS: 53).

ı-Emik

Emik: “Meme” (DLT I: 72). *Emig*: (EDPT: 158), *Emçek*: (EDPT: 160; ATS: 82; KS-I: 328; KBS-I: 331; TDES-I: 134). “Bir memeden emen iki çocuğa ‘*emikdeş*’ derler; ‘*emmekte arkadaş*’ anlamındadır (DLT I: 407). *Emigdeş*: (EDPT: 160). “Emilecek şeye ve kan alma zamanında kan emilen aygıtı ‘*sorgu*’ denir; bu kelime ‘*emik sordu*’ sözünden alınmıştır, ‘*meme emdi*’ demektir.” (DLT II: 70). “*em-ig, *em-çek 1 breast (fem.) 2 to suck 3 nipple, 2 сосать 3 сосок): OTürk. *emig* 1 (OUygh.); Karakh. *em-* 2 (MK), *emig* 1 (MK); Tur. *em-* 2, *emzik* 1; Az. *ämzäk* 3; Turkm. *em-* 2, *emzek* 1; Khal. *äm-* 2; MTürk. *em-* 2 (Pav. C.), *emçek* 1 (Abush.); Uzb. *emçak* 1; Uygh. *äm-* 2, *ämçäk* 1; Tat. *im-* 2, *imçäk* 1; Bashk. *imsäk* 1; Kirgh. *emçek* 1; KKalp. *emšek* 1; Nogh. *emšek* 1; SUygh. *Emiü* 1; Khak. *em-* 2, *imzek* 1; Tv. *em-* 2, *emig* 1; Tof. *em-* 2, *emij* ‘udder’; Chuv. *äüm-* 2; Yak. *em-* 2, *emij* 1; Dolg. *emij*’ (EDAL: 506). *Memek*: “Meme” (TS-IV: 2803). *Emik* sözü ‘*meme*’ anlamında Anadolu ağzlarında bilinmektedir.

i-Kapak

Kapak: “Kızın kızlığı, bekâret” (DLT I: 382; EDPT: 583). *Kapaklıg* ~ *kapıgıgı*: “Kız oğlan kız” (DLT I: 496). Hapax legomenon bir veridir (EDPT: 584). *Kapakla-*: “Kız bozmak” (DLT III: 338). Hapax legomenon bir veridir (EDPT: 584). *Sı-*: “Kırmak, bozmak, yenmek, galebe etmek” (DLT III: 249; EDPT: 782). *Sî-*: “To break, damage, harm, to be broken” (EDAL: 1246). “*Kız kapağı sıdı/ Kızın kızlığını bozdu.*” (DLT I: 282). *Kızamak*: “Kızlık bozmak” (DLT III: 265). Hapax legomenon bir veridir (EDPT: 681).

k-Ogulçuk

Ogulçuk: “Oğulduruk. Ana rahmi.” (DLT I: 149; oğulçuk EDPT: 86). Bugün sadece ‘*erkek çocuk*’ ve ‘*evlât*’ anlamında olan ‘*oğlan*’ ve ‘*oğul*’ sözcükleri Eski Türkçe metinlerde kız olsun erkek olsun ‘*çocuk*, *evlât*’ anlamındadır. *Oğul*: “Oğul, herhangi bir çocuğa da ‘*oğul*’ denir (DLT I: 74; EDT: 83). “*ogul: Son. OTürk. *oğul* (Orkh., OUygh.); Karakh. *oğul* (MK); Tur. *oul*; Gag. *öl*; Az. *oğul*; Turkm. *oğul*; MTürk. *oğul* (Pav. C.); Uzb. *oğil*; Uygh. *oğul*; Krm. *ovul*; Tat. *ül*; Bashk. *ül*; Kirgh. *ül*; Kaz. *ül*; KKalp. *ul*; Nogh. *uwil*; SUygh. *oğul*; Khak. *oğil*, *öl*; Oyr. *öl*, *ül*; Tv. *öl*.” (EDAL: 612). *Oğul* > *oğulduruk* (KBS-II: 615/6; TDES-II: 305).

l-Töl

Töl: “Yavrulama zamanı. Oğuzca. Yavruya da ‘*töl*’ denir.” (DLT III: 133; EDPT: 490; KBS-I: 302). Türkçede *töl* > *döl* yanında kullanılan *töş* > *döş* biçimi düşündürücüdür. Bilimsel yayın ve çalışmalarda *töl* ile *töş* arasındaki bağ sıklıkla tartışılmıştır (TDES-I: 121). “*Koy töledi/ koyun döllendi, kuzuladı. Oğuzca.*” (DLT III: 271). “The ewe lambed.” Oğuzca. ‘hapax legomenon’ bir veridir (EDPT: 492). “*döl: 1 progeny, breed 2 new-born animals: OTürk. *töl* 1 (OUygh.); Karakh. *töl* (MK Oghuz.) ‘season when animals give birth to their young; the newborn young’; Tur. *döl* 1; Az. *döl* 2; Turkm. *döl* 2, ‘sperm’; MTürk. *töl* 2

(Sangl.); Uzb. *töl* 2; Uygh. *töl* 2; Tat. *tül* 'bird ovary'; Bashk. *tül*; Kirgh. *töl* 2; Kaz. *töl* 2; KBalk. *tölü* 2, 'generation'; KKalp. *töl* 2; Kum. *töl* 2; Nogh. *töl* 2; Khak. *töl* 1; Shr. *töl* 1; Oyr. *töl-dö-* 'to breed'; Tv. *töl* 1." (EDAL: 1379). 'Bel, töş, döl' sözlerinin zamanla birbirlerinin yerini aldığı görülüyor.

m-Em/ Am

Em: "İlâç. Kadının dişilik âleti. Oğuzlar ve Kıpçaklarda" (DLT I: 38). *Em*: "Remedy/ ilâç" (EDPT: 155; KTS: 72; ATS: 82; KS-I: 329; KBS-I: 330; TDES-I: 134). *Am*: "Vulva" (EDPT: 155; KTS: 8; KBS-I: 68). Bu sözün erkek ağzı örtmece bir sözcük olduğu anlaşılıyor. "(i)am vulva (vulva): Karakh. *am* (MK - Oghuz, Kypch.); Tur. *am*; Turkm. *am*; Khal. *hâm*; MTurk. (MKypch.) *am* (CCum., AH, At-Tuhf.); Tat. *am* (Буд. 1, 90); Kirgh. *am* (R); Kaz. *am* (R); Oyr. *am* (R); Yak. *abas* 'vulva'; *amanax* 'fat in the groins of cows, horses.'" (EDAL: 599). *Tilâk*: "Kadınların avret yeri. Çiğilce." (DLT I: 411), *tıla:k* (d-) (EDPT: 495). *Bitrik*: "Fıstık. Arguca.", "Kadınların avret yerinde bulunan dilcik, dilâk" (DLT I: 476; EDPT: 307) anlamında kullanılmıştır. Bunlardan 'bitrik' aslında Argu dilinde 'fıstık' anlamındadır. *Kosık*: "Fındık. Bununla kadınlara ad verilir." (DLT I: 382). Fıstık/ klitoris/ bitrik (tilak): bitrik: "No doubt the basic meaning is pistachio nut." (EDPT: 307). Fıstık, bu manada bir örtmece kelime olarak kullanılmıştır. Ancak temel anlamı 'fıstık' olan bu kelime İran dillerinden geçmiş olmalıdır. Burada alıntı sözcüklerin 'örtmece sözcük' olarak kullanıldığı görülüyor. 'Fıstık' sözü hâlen kullanılmaktadır.

n-Bas-:

Basmak: "Basmak, üzerine çökmek, yıkmak. *Er kızığ basdı/* Adam kızı bastı, üzerine çöktü, çullandı/ The man copulated with the servant girl." (DLT III: 10; EDPT: 370). "*bas- to press: OTürk. *bas-* (OUygh.); Karakh. *bas-* (MK); Tur. *bas-*; Gag. *bas-*; Az. *bas-*; Turkm. *bas-*; Sal. *pas-*; MTurk. *bas-* (Pav. C.); Uzb. *bës-*; Uygh. *bas-*; Krm. *bas-*; Tat. *bas-*; Bashk. *bau-*; Kirgh. *bas-*; Kaz. *bas-*; KBalk. *bas-*; KKalp. *bas-*; Kum. *bas-*; Nogh. *bas-*; SUygh. *pas-*; Khak. *pas-*; Oyr. *bas-*, *pas-*; Tv. *bas-*; Tof. *ba' s-*; Chuv. *pos-*; Yak. *battâ-*; Dolg. *battâ-*." (EDAL: 1079). Bu sözün 'tecevüz etmek' anlamında olduğu açıktır.

o-Et-:/ Kıl-:

Kâşgarlı, Oğuz boylarının *kıl*= fiilini kullanmama, bu fiilin kullanımından kaçınma eğiliminde olduklarını belirtir. Çünkü bu fiilin "(cinsel) ilişkiye gir-, çiftleş-" anlamlarıyla bir bağlantısı, bir çağrışımı vardır. *Kıldı*: "Er iş kıldı: Adam iş yaptı. *Er kızığ kıldı/* Adam kızı yaptı." Bu söz, erkekle dişinin birleşmesinden kinayedir; onun için Oğuzlar bu sözü söylemekten kaçınırlar ve 'kıldı' yerinde 'etti' derler." (DLT I: 171; II: 25; kıl-: EDPT: 616). "*kıl- to do, to make: OTürk. *qıl-* (Orkh., OUygh.); Karakh. *qıl-* (MK); Tur. *kıl-*; Az. *qıl-*; Turkm. *qıl-*; MTurk. *qıl-* (Pav. C., MA); Uzb. *qıl-*; Uygh. *qıl-*; Krm. *qıl-*; Tat. *qıl-*; Bashk. *qıl-*; Kirgh. *qıl-*; Kaz. *qıl-*; KBalk. *qıl-*; KKalp. *qıl-*; Kum. *qıl-*; Nogh. *qıl-*; Khak. *xıl-*; Shr. *qıl-*; Oyr. *qıl-*; Tv. *qıl-*; Chuv. *əş-xəl*; Yak. *kın-*; Dolg. *qın-*." (EDAL: 675). *sik: 1 to copulate 2 penis (1 coire (Cum femina) 2 penis): Karakh. *sik-* 1, *sik* 2 (MK); Tur. *sik-* 1, *sik*" (EDAL: 1289). *Sik*: en azından Orta Türkçe döneminden beri yetişkin erkeğin erkeklik uzvu anlamında kullanılan bir kelimedir (sik: penis: EDPT: 818). Bu sözcük en eski Türkçe belgeler ve DLT'de 'açgözlü, muhteris' anlamında bulunan 'suk' sözcüğüne kadın ağzı bir örtmece sözcük olmalıdır (Aydemir 2012-a: 25). Kâşgarlı bu madde ile ilgili olarak şu açıklamayı getirmiş ve vaziyetin hassasiyetini ortaya koymuştur:

"Kur'an-ı Kerim'de bu kelimenin geçtiği âyetleri Türklerden bilgisiz erkekler ve kadınlar yanında okuyan kişi bu kelime geldiğinde sesini kısımlıdır; çünkü onlar bu âyetlerin anlamını bilmedikleri için, kendi dillerindeki anlama alırlar ve gülerler. Bu yüzden günaha girerler. Yine bunun gibi 'tilak-تِلَاكْ' kelimesinin geçtiği âyetleri okurken sesin kısılması gerekir; çünkü Türk dilinde 'tilak/ dilâk' kadınlık aygıtı demektir. Yine 'em-إم' kelimesinin

geçtiği âyetler yavaş sesle okunmalıdır. Çünkü onların dilinde ‘em’ kadınlık ögesidir. Kelimenin anlamını bilenler için nasıl okunsa zararı yoktur.” (I: 334-335).

p-Küçe-:

Küçe-: “*Ol oğlanı küçedi/* oğlana zorla fenalık yaptı.’ Cariyelere zorla fenalık yaparsa yine böyle denir.” (DLT III: 259). “He copulated with the boy or female slave by force” (EDPT: 695). ‘*Basmak*’ sözünde olduğu gibi bu sözün de ‘*tecavüz etmek*’ anlamında olduğu açıktır. Bu işi yapana ‘*zulmeden*’ anlamında ‘*küçemçi*’ denirdi (DLT III: 121; KB: 816; küçemçi: (g-) EDPT: 698). ‘*Küçümçî*’nin ‘*zalim*’ olarak nitelenmesi XI. asır Türklerin ahlâk ve namus anlayışlarına bir delil olmalıdır.

r-Ota-:

Otamak: “*Ol otunğ otadı/* O, odunla ısındı. Odun yaktı.’ Bu ince bir lügattir; lâkin Yağma ve yemek dilinceştir.” (DLT III: 252; EDPT: 42). Abbasi halifesi Muktedir Billâh tarafından 921 yılında Volga Bulgarlarına gönderilen elçi heyetinin kâtibi olan İbn Fazlan, Ceyhun nehri yakınlarındaki Cürcaniye şehrini geçtikten sonra, ağır kış soğuklarının hüküm sürdüğü bir yere geldiklerini ifade ettikten sonra: “*Oranın halkından biri arkadaşına bir ikramda bulunmak ve iyilik etmek isterse, ona, ‘Bana gel, konuşalım. Zira, evimde iyi ateş var’ der. Bunu da çok fazla iyilik etmek ve yakınlık göstermek istediği zaman yapar.*” (İbn Fazlan 1995: 31) diyor. Bu verilerden ‘*otamak/* ateş yakmak/ ısınmak’ sözünün aslında ‘*aşk teklifi*’ne bir örtmece söz olduğu anlaşılıyor.

III-Genel Örtmece Sözcükler

a-Tas/ Taz

Tas: “Her nesnenin kötüsü, bayağısı. Oğuzca.” (DLT I: 329; EDPT: 554). “*dař (~-ā-) bald: OTürk. *taz* (OUygh.); Karakh. *Taz* (MK); Tur. *daz*; Az. *daz*; Sal. *taz* (CCЯ); MTürk. *taz* (Sangl.); Uzb. *téz*; Uygh. *taz*; Krm. *taz*; Tat. *taz*; Bashk. *tađ*; Kirgh. *taz*; Kaz. *taz*; KKalp. *taz*; Nogh. *taz*; Khak. *tas*; Shr. *tas*; Oyr. *tas*; Tv. *tas*; Tof. *tas*.” (EDAL: 1423). “*tAs: 1 bad 2 quite: Karakh. *Tas* 1 (MK - Oghuz, IM); Turkm. *tas* 2; MTürk. (MKypch.) *tas* 1 (Houts., Ettuhf., Bulgat.); KBalk. *tas* 1; Khak. *tas-xara* ‘quite dark’; Tv. *tas* ‘excellent’ (EDAL: 1434). Başka bir kaynakta rastlanmamakla beraber Şeyh Süleyman Efendi’nin 1902 yılında Ignaz Kunos tarafından Budapeşte’de neşredilen Çağatay Lügati’nde, *Taz*: ‘*Hayâsız kadın, fahişe, yosma/* Schamloses, weib, luder laufen’ (ÇL: 184) şeklinde tanımlanmıştır. Saadet Çağatay, ‘*Türkçede ‘Kadın’ İçin Kullanılan Sözcükler*’ adlı bir tetkikinde, ‘*uygunsuz*’ kadınlar hakkında kullanılan sözcükler arasında ‘*taz* > Farsça, ‘*a beloved object*’ (Çağatay 1979: 33) bilgisini veriyor. DLT’de Oğuzca ‘*tas*’ biçimiyle kayıtlı bu sözcüğün Farsçadan alıntı ‘*taz*’ sözcüğü olduğu anlaşılıyor. Türkçe ‘*daz/ taz*’ sözü ‘*kel*, saçsız’ anlamında iken Türkler Farsçadan alıntı ‘*taz*’ sözcüğünü ‘*daz/ taz*’ biçimiyle ‘*kötü*, fena’ kavramlar ifade eden sözlere örtmece bir söz olarak kullanmışlardır. Bu bakımdan DLT’deki; *Aluk er*: “Kötü, fena adam” (DLT I: 67), *Taz at*: “Kötü at, tırnakları yıpranmış at”, *Taz koy*: “Kötü koyun, zayıf, cılız koyun”, *Taz yer*: “Verimsiz toprak, çorak yer” (DLT III: 148), *Çakrak*: “Mutribe, muganni, rakkas” (DLT I: 469), *Tazardı neng*: “Nesne kötüleşti” (DLT II: 77), *Ol anı tazladı*: “O, onu kötülüğe nispet etti.” (DLT III: 293) verilerinin bu şekilde düzeltilmesi gerekmektedir (Aydemir 2013: 223-231).

b-Çok

Çok: “Kötü, alçak. Çok er: Oğuzca. Kötü, alçak adam” (DLT III: 130; KBS-I: 248). Doerfer; ‘*çox ~ çok*’ sözcüğünün esasen Oğuzca bir kelime olduğunu söyler (Dorerfer 2008: 106). Bununla beraber Ata; “*Çok’un genel Türk dili içerisinde kullanımının Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi ile sınırlı olması onun başka dillerden alıntı bir kelime olduğu ihtimalini doğurmuştur.*” (Ata: 1996: 1311) görüşünü dile getirmiştir. Osman Nedim Tuna

ise Türkçede; 'çokmak, çokman, çokmar, çomak, çoman, çomar' gibi sözcüklerin Moğolcadan ödünçleme olduğu görüşündedir (Tuna: 1976: 290-291). “*çok: many, very; vile, hooligan; to gather, multiply; group, crowd” (EDAL: 410). Çok: “Çok, fazla”, Çohmar: “Topuz, çokmak” (KTS: 52). Clauson, Ço:k: Okunuşu şüpheli ve ‘hapax legomenon’ kaydıyla ‘bad, useless’ anlamları yanında sözcüğün ‘many; much’ anlamına kaydığını da ilâve eder. ço:k/ çak: (EDPT: 405). Çok-: “Topuz, gürz, indirmek” “*çok-: to peck, to delve, dig” (EDAL: 449; EDPT: 406; DLT II: 181). Çok: “Sıcak kömür, ateş.” (ATS: 76). Çok: “perçem, püskül; kömür, kor; itaatsizlenmek” (KS-I: 277). Çok: “Yok, hayır” (TTS: 25). Çok: “Yok, kayıp, asla, katiyen, bulunmuyor.” (KS-I: 219). EDAL müellifleri ‘çok’ sözcüğü hakkında ilâve olarak şu tafsilâta yer vermişlerdir: “The Oghuz adverb ‘much’, in the 12th c. (KB) ‘very, extremely’, is probably the same word as *çöq* ‘bad, vile’(Ogh. XI) (cf. also the Tuva parallel. Turk. > Mong. (Khalkha) *cox* in *cox xara* ‘very black’. The identification of *çöq*-(*la*-) ‘gather, collect’ with *çoy-la*- ‘to bind, pack’, or *çöq*- ‘to bend’ (EDPT) is rather dubious. Vocalic length is unclear (cf. the voicing of -k- in Western Oghuz)” (EDAL: 411). Bu durumda Türkçede; a-kötü, alçak, b-çok, fazla, c-ateş, kor, d-topuz, gürz anlamlarında olmak üzere en az dört çeşit ‘çok’ sözcüğü bulunmaktadır. TTS ve KS’deki şeklin ç/ y değişimi ile aslında ‘yok’ sözcüğü olduğu gibi ‘kötü, alçak’ anlamındaki ‘çok’ ile ‘topuz, gürz’ anlamındaki ‘çok’un da aslında aynı şey olduğu anlaşılıyor. Biz bu çalışmamızda ‘tokmak, tokuç, çokguç > çekiç, çomak’ sözlerinde saklı bulunan ve aynı zamanda ‘kötü, fena’ anlamlarında kullanılmış olan ‘çok’ sözcüğünün ‘örtmece sözcük’ olduğu üzerinde duracağız.

‘Çok’ sözcüğü Türkçenin her döneminde ve bütün Türk lehçelerinde kullanılmış ortak sözcüklerimizden değildir. Sözcüğün anlamı ve yapısı hakkında bazı görüşler bulunmaktadır (Ata 1996: 1310-1313; Şen 2009: 107-111). Ancak biz Orta Türkçe dönemi eserlerdeki ‘çok’ sözcüğünün ‘tokmak, gürz’ anlamında olduğu görüşündeyiz. Bu bakımdan bu sözcüğünün ‘fazla, ziyade’ anlamında olduğu yönündeki görüşlere iştirak edemiyoruz (Aydemir 2012-b: 133-168). Bu sözcük KB: 3031. beytin birinci dizesinde ve DLT’de bir ‘hapax legomenon’ sözcüktür. DLT’de ‘çok er’ (DLT III: 130) isim tamlamasında, ‘Oğuzca’ ibaresiyle ‘kötü-alçak’ anlamları verilmiş, KB’de ise beytin birinci dizesinde geçen ‘köp’ sözcüğü ‘çok’ anlamında olduğuna göre, Reşid Rahmeti Arat, ayrıca geçen ‘çok’ sözcüğünü herhalde doldurma bir söz olarak kabul ettiğinden tercümede buna yer vermemiş fakat, dizinde ‘çok = çok’ yani ‘fazla, ziyade’ (KB dizin 1138) karşılığı vermiştir. Türkçenin coğrafyası ve tarihi dönemleri içinde ‘ç- > t-’ değişimine dair birçok örnek vardır. Kıpçakçada ‘topuz-gürz’ anlamında kullanılan ‘Çohmar’ sözcüğü bugün Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘çoh’ yani ‘çok’ şeklinde ve ‘topuz/ gürz’ anlamında kullanılmaktadır (Tavkul 2003: 53). KB’de 2057 ve 2332 numaralı beyitler de nazara alındığında 3031. beytin bağlamı ve DLT’de ‘çok er’ isim tamlamasının ruhu buradaki ‘çok’ sözcüğünün ‘fazla, ziyade’ anlamında kullanılmadığını gösteriyor. ‘Çok er’ sözünün Selçukluların kurucu atası Tukak Bey ile ilgili olduğu kanaatindeyiz. Türklerde her hanedan azasının damarında mitik ceddin kanı akmakta olduğundan iktidarın meşruiyeti gibi hanedan azasının kanı da mukaddestir (Deer 1954: 172). Halbuki tarihi kaynaklardan gelen malûmata nazaran Tukak Bey bir gürz ile Oğuz yabgusunun kafasını yarmıştır. Ayrıca DLT’de ‘tuğak ~ tukak’ sözünün ‘süzgeç ~ kevgir’ (DLT I: 503; EDPT: 469) anlamında olması manidardır. Kâşgarlı bazı sözcükler için ‘Bu ince bir lûgatir.’ (DLT III: 252) kaydı koymuştur. “Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir.” (DLT I: 432). Kâşgarlı’nın bu beyanı “Oğuzların dili, fasihtir, melihtir veya sahihtir” anlamında değil, ‘kinâyelidir/ örtmecelidir’ anlamındadır. Diğer yandan Kâşgarlı, Oğuzların sözcük türetme ve mevcut sözcükleri telâffuz etme hususunda tutucu olmadıklarını ifade ediyor. DLT ve KB’deki ‘çok’ sözünün vuruş kavramlı bir söz olduğu açık olduğundan ‘topuz, gürz’ olarak değerlendirilmesiyle tamlamanın ve beytin anlamı açıklık kazanmaktadır. Tok: “İnsanın başı saçsız, hayvanın başı boynuzsuz olmak.” (DLT I: 469). Tok er: “Başı saçsız adam” (DLT I: 332). Clauson okunuşu şüpheli ve ‘hapax legomenon’ kaydıyla Kâşgarlı’nın verdiği bilgileri naklede

(EDPT: 464). “*Tok: hummel; base of a horn; with a shaved head” (EDAL: 1378). Kâşgarlı'nın yılanın çöreklenmesine yani tokmak gibi olmasına, ‘çokmaklanmak’ (DLT II: 275) denildiğini söylemesinden ‘çokmak’ sözcüğünün ‘tokmak’ demek olduğu anlaşılıyor. ‘Tok’ ile ‘çok’ arasında, ‘ç- > t-’ ses denkliliği bulunmaktadır (Siddikov 2007: 151-173). Bu durumda ‘tok er’deki ‘tok’ ile ‘çok er’deki ‘çok’un ‘kötü, fena’ anlamında olduğu anlaşılıyor. Sonuçta DLT’deki ‘çok’ biçiminin ‘kaba, kötü, itaatsiz’ kavramlarını ifade eden ‘örtmece sözcük’ olduğu ve hususiyile Selçukluların kurucu atası Tukak Bey’in kastedildiği anlaşılıyor.

c-Alıĝ

Alıĝ: “Her şeyin kötüsü. Oĝuz ve Kıpçakça” (DLT I: 64). *Aluk*: “Kel, daz: kötü. Oĝuzca.” Naşir, haşiyesinde bu mananın ‘haşin, kaba’ olarak düzeltilmesi gerektiğine işaret etmiştir (DLT I: 67). Nitekim Clauson kelimenin DLT’de Oĝuzca kayıtlı verilen anlamın doğru olamayacağını belirtmektedir. *Alıĝmak/ alıĝmak* < alıĝ-maĝ: “Azalmak, bitmek, tükenmek, sona ermiş olmak, sona ermek” (EUTS: 8). *Alıĝ/ alık/ aluk*: (EDPT: 135). *Alıĝ*: “Korkak” (KTS: 7). *Aluk*: “Budala, meczup, mecnun, beyni oynamış” (ÇL-I: 11). *Aluk*: “Aptal, salak”, *alıĝ: kötü, fena” (KBS:-I 65). *Alık*:- “Alçalmak, bozulmak, azmak, kötüleşmek” (DLT I: 191/2). *Alık*: “Yükseklik, tepe” (KS-I: 26). *Alıĝ Han*: “Körler Tanrısı. Eşdeĝer: Alı Han, Alu Han bir daĝ ruhudur. Kör bir ihtiyardır.” (Karakurt 2011: 24). *Alu*: “Aptal, budala” (ATS: 25). Türkçede ‘k’ fonemi ve ‘-k’ eki hakkında araştırmalar yapılmıştır (Üçok 1951: 373; Clauson 2007: 21-22; Ekşi 2012: 17-29). “*Alk-: to finish; destroy” (EDAL: 291). ‘*Al ruhu*’ ile münasebeti bulunmalıdır (İnan 1998-I: 265 n. 13). Sonuç itibarıyla ‘*Aluk*’ çok eski zamanlarda yüksek daĝ başlarında ikâmet eden muktedir ve makbul ruhlardan iken zamanla kudret ve itibarını yitirmiş ‘*kötüler*’ zümresine ilhak olmuştur. Alıĝ/ alık/ aluk sözcüklerinin ‘uygunsuz’ davranışlar ifade eden sözcüklere genel bir örtmece söz olarak kullanıldığı görülüyor. Nihayet *aluk/ alık*, ‘*aptal, bön*’ anlamında günümüze ulaşan bir sözcüktür.

IV-Hayvanlarla İlgili Örtmece Sözcükler

a-Ayıĝ/ Ayı

Ayıĝ: “Ayı. Oĝuz, Kıpçak ve Yaĝma lehçelerinde ‘*adhiĝ*’dır.” (DLT I: 84; EDPT: 45/6). *Aba*: “أبا” kalın söylenerek Ayı. Kıpçakça.” *Aba*: “Ana. Oĝuzca.” (DLT I: 86; EDPT: 5). *Ayıĝ*: “Ne iyi, ne fena yerinde kullanılır.” (DLT I: 84). *Aııĝ*: (EDPT: 182). “*apa (*appa) father: OTürk. *apa* (Orkh., OUygh.) ‘ancestors’; Karakh. *apa* (MK) ‘father, bear’ (“Kypch.”), (KB) ‘ancestor’; Tur. *aba*; Az. *aba* (dial.); Turkm. *aba* (dial.); Sal. *aba* (Kakuk), *aba, apa* (CCЯ); Tat. *aba* (dial.); Bashk. *apa* (dial.); Kirgh. *aba*; KBalk. *appa, aba*; SUygh. *awa*; Khak. *aba*; Oyr. *aba* ‘father, bear’; Tv. *ava*; Chuv. *oba* ‘bear’ (EDAL: 310). Abakan Bozkırının kadim halklarında bir ‘*ayı kültü*’ vardır. Ayıĝ sözcüğü bununla alâkalıdır. Kâşgarlı'nın ifadesinden sözcüğün XI. asra gelindiğinde ‘*iyi*’ ile ‘*fena*’ arasında kararsız bulunduğu anlaşılıyor. Abdülkadir İnan şu bilgiyi veriyor:

“*Aba tös*: Şamanistlerin en çok saydıkları putlardan biridir. Ayı tasviridir, ‘*aba/ apa*’ eski Türkçede *baba, ata* anlamını ifade etmiştir. Bütün eski Türk lehçelerinde *ayıya*, gerçek adı olarak ‘*aziĝ (aziĝ, ayıĝ, ayu, ayı)*’ denildiği halde bazı boylarda bu canavar adı (XI. asır Kıpçaklarında ve bazı Altay lehçelerinde) yahut ‘*ese, ebe, ebüĝe*’ (Yakutçada) denilmektedir. Bu kelimelerin hepsi ‘*ata*’ manasına gelir ki kuzey kavimlerinde bu hayvanın adı ‘*tabu*’ sayıldığı devirden kalma bir gelenektir.” (İnan 1986: 46; 1998-I: 329). “Anadolu Türkmenlerinin *ayıya* ‘*Karaoĝlan*’ dedikleri malumdur. Şamanistlere göre *ayı orman Tanrısı-Ruhunun timsalidir, adı da ‘tabu’dur. Şamanistler bilhassa ormanda, ayının adını söylemekten korkarlar. Eski Kıpçaklar *ayıya* ‘*aba*’ yani ‘*baba*’ derlerdi. ‘*Karaoĝlan*’ adı da, *ayı* adının ‘*tabu*’ olduğu eski devirden kalma bir hatıra olsa gerektir.” (İnan 1986: 63).*

Nihayet Abakan kültür çevresinde, iki ayak üzerine kalkmış ve ellerinde sopa tutan ayılar ilginç bir manzara oluşturmaktadır. Bunlardan anlaşılıyor ki, bu sahneler yalnızca avları tasvir etmiyor, dinî bir manası da bulunuyordu (Ögel 1984: 217).

b-Börü/ Kurt

Kurt: “Soğulcan soyundan olan hayvanlar. Öbür Türklerce. Oğuzlar ‘börü’ye ‘kurt’ derler.” (DLT I: 342). Böri: “Wolf” (EDPT: 356). Kurt ~ kurd: “Wolf” (EDPT: 648). Böri: “Kurt” (DLT III: 220; KBS-I: 174). Okunuşu şüpheli ve ‘hapax legomenon’ bir veridir (EDPT: 356). Hasan Eren:

“*Kurt*: Yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan. Ancak Oğuzlar yırtıcı hayvan olarak da kullanırlar. Türkler arasında başlangıçta kurda yırtıcı hayvan olarak ‘börü < böri’ adının verildiğini biliyoruz. Daha sonra Oğuz diyalektlerinde bu adın yerini ‘kurt’ almıştır. Başlangıçta ilk anlamda yaygın olarak kurt’un Oğuz alanında ‘yırtıcı hayvan’ değerini kazanması düşündürücüdür. Clauson, ‘worm’ ve ‘wolf’ anlamları arasındaki bağın açık olmadığını dile getirmekle kalmayarak, ayrıca birbirinden büsbütün ayrı sözcükler olarak değerlendirilebileceğini de seslendirmiştir. Ancak bu görüşü katılmak güçtür. :Buna benzer örneklere birçok yabancı dilde tanık oluruz. Örneğin Macarca ‘fereg’ ‘Wurm’ adı da halk ağzlarında ‘Wolf’ olarak kullanılır. Yaygın bir inanca göre, Oğuzların eski Türkçe böri yerine ‘kurt’ sözünü kullanmaları, ‘börü’ adının tabu sayıldığına tanıktır.” (TDES-I: 269).

“*börü: wolf: OTürk. *böri* (Orkh., Yen., Ouygh.); Karakh. *böri* (MK,KB); Tur. *börü* (dial.); Turkm. *börü*; Sal. *püie* (CCЯ); Khal. *bieri*; MTürk. *böri* (Sangl., Abush.); Uzb. *böri*; Uygh. *böri*; Krm. *börü*; Tat. *büre*; Bashk. *büre*; Kirgh. *börü*; Kaz. *böri*; KBalk. *börü*; KKalp. *böri*; Kum. *börü*; Nogh. *böri*; SUygh. *böji*, peri; Khak. *pür*; Shr. *pörü* (R); Oyr. *börü*; Tv. *börü*, dial. (Todzh.) *börük*; Chuv. *pirə*; Yak. *börö*; Dolg. *börö*.” (EDAL: 344).

“*Kürt: worm: OTürk. *qurt* (OUygh.); Karakh. *qurt* (MK, KB); Tur. *kurt*; Gag. *qurt*; Az. *qurd*; Turkm. *gurt*; MTürk. *qurt* (Pav. C., MA); Uzb. *qurt*; Uygh. *qurut*; Krm. *qurt*; Tat. *qort*; Kirgh. *qurt*; Kaz. *qurt*; KBalk. *qurt*; KKalp. *qurt*; Khak. *xurt*; Tv. *qu’rt*; Tof. *qu’rt*; Chuv. *xort*; Yak. *kuržajä* ‘small parasites’; Dolg. *kuržaga*.” (EDAL: 808).

Börü > Kurt üzerine yapılan karşılaştırmalı folklor ve etnografya araştırmaları, bu yırtıcı yaratığın Türkçe gerçek adı ‘börü/ böri’ olup Oğuzcadaki ‘kurt’ tabu sebebiyle meydana gelen ‘örtmece’ bir addır (İnan 1998-I: 626). Türk ailelerinde büyüklerin adlarını söylemek yasak ve tabudur. Böri, Gök Türk Menşe Efsanesi’nde ‘büyük ana’, Wu-Sun Efsanesi ile Cengiz Han’ın Menşe Efsanesi’nde ‘büyük ata’, Ergenekon Destanı ile Uygurların Göç Destanı’nda ise ‘kurtarıcı rehber’dir. Bu bakımdan Oğuzların ‘Börü’ye, solucan gibi basit bir sürüngenin adını vererek ‘Kurt’ demesi bir ululamadan ziyade bir tahfif olmalıdır.

c-Ejderha

Nek yılan: “Ejderha” (DLT III: 155). *Büke*: “Ejderha, büyük yılan. Yabakuların en büyüğüne olduğu gibi yiğitlere de bu ad verilir ve ‘Büke Budraç’ denir.” (DLT III: 227; KB: 1202, 2354, 6388). EDAL kaydına göre, “*PTürk. Böke: a big snake. Karakh. böke ~ MMong. Bökö: warrior, wrestler” (EDAL: 932) Karahanlı dönemine mahsus bir veridir. *Böke* ~ *bükü*: “Pehlivan, güçlü, elebaşı, pehlivan yapılı” (KBS-I: 172; EDPT: 324). 12 Hayvanlı Türk Takviminin de bir üyesi olan Ejderha, Büyük Hun Devleti hanedanının ‘ced-i alâsi’dir. ‘Büke/ pehlivan, yiğit’ adının ‘nek yılan/ ejderha’ adına bir örtmece ad olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Burada bir benzetmeden söz etmek de mümkündür.

V-Hayvansal mamuller

a-Süt ve mamulleri

Ürünğ: “Ak olan nesne. Oğuzlar ‘ak’ derler.” (DLT I: 134). *Ürünğ*: “White in a general sence. Ak. ürün: milk, yoğurt” (EDPT: 233). “PTürk. *ürünğ ~ örünğ: white, dawn. Tur. ürün: ‘milk, yoghurt’ (EDAL: 1040). *Ürün*: “Süt” (KTS: 298). *Ürün*: “Çekirdek içi, yemiş içi” (TTS: 115). *Ürün*: “Mahsul, kır otu” (TS-VI: 4084). Yaşayan hemen bütün Türk lehçelerinde, ‘beyaz’ sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak ‘ak’ sözcüğü bulunur. Arapça olan ‘beyaz’ sözcüğüne karşılık ‘ürünğ’ sözcüğü, Yenisey Yazıtlarında E. 11 Begre olarak tanımlanan yazıtın 10. satırında ve Gök Türk Yazıtlarında BK.K.11 ve Tonyukuk Yazıtı G.4. satırda bir hapax unsur olarak yer almıştır. Anadolu köylerinde süt, kaymak ve ayran gibi şeyleri ifade eden ‘ürün’ sözcüğünün yaşaması kadınlar dilinin muhafazakarlığına borçludur (İnan 1998-I: 361). Ürün sözcüğü günümüzde büsbütün anlam genişlemesine uğrayarak her türlü ‘mamul’ anlamında kullanılmaktadır (KBS-II: 996).

VI-Silâhlarla ilgili Tabu Sözcükler

a-Kılıç/ Kan

Temür: “Kök temür kërü turmas’ savında dahi gelmiştir, ‘Gök demir boş durmaz’ (dokunduğu şeyi yaralar) demektir. Bu savın başka bir anlamı daha vardır; Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı and içtiklerinde, yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için, kalıcı çıkararak yanlamasına öne kırlar “Bu kök kirsün kızıl çıksun’ derler, ‘sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın; demir, senden öcünü alsın’ demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar.” (DLT II: 362). Bu and formülünde ‘kılıç’ tabu olduğundan ‘kök temür’, ‘kan’ ise ‘kızıl’ sözüyle örtülmüştür.

VII-Uğursuz veya Tabu Sözcükler

a-Anğ:

Anğ: “Yok değil’ demektir. Oğuzlarca.” (DLT I: 40). Clauson okunuşu şüpheli ve ‘hapax legomenon’ kaydıyla Kâşgarlı’nın verdiği bilgileri nakletmekle yetinir (EDPT: 165). *Anğ*: Eski Türk yazıtlarında anğ ‘fena, kötü’ biçimiyle görülen sözcüğün eylem gövdesi yazıtlarda -t- ettirgenlik ekiyle *anıt-* ‘korkutmak, tehdit etmek’ şeklinde görülür. Uygurca ve sonrası dönemde ise sözcük *anğ* ve yaygın olarak da *ayığ* biçiminde görülür (Ölmez 2013: 379). Clauson sözcüğü ‘hapax legomenon’ bir veri olarak değerlendirmiş, sözcüğe Orta Türkçe sonrası için örnek vermemiştir (EDPT: 182). *Ayığ*: “Ne iyi, ne fena” yerine kullanılan bir edat, iyi ve kötüye delâlet eden kelimelerde pekitme edatı.” (DLT I: 84). “*(i)anğ: sin, evil” (EDAL: 509). Sonuçta ‘anğ’ın, ‘Şeytan’ demek olan ‘Yek’ ile söylenmesi tabu olan ‘ok-yay’ın örtmece sözü olduğu görülüyor.

b-Ap

Ap: “Değil, yok’ diyecek yerde kullanılır. *Ap bu ap ol/* Bu değil, o değil, ne bu, ne o.” (DLT I: 34; EDPT: 3). Bu sözcük hakkında mevcut anlam ile ilgili başka bir malûmat bulunmamaktadır. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz üzere bunun Abakan Bozkırı’nın kadim halklarında cari olmuş ‘*ayı kültü*’ ile ilgili olması gerekir. Burada ikinci ‘a’ sesinin yitimi söz konusudur. *Ayığ*: “Ne iyi, ne fena” demek iken ‘ap’ daha arkaik olarak ‘değil, yok’ biçiminde ‘ayı’ sözüne örtmece bir sözcük olarak kullanılmıştır.

c-İdhi

İdhi: “Efendi, sahip, Tanrıya da ‘idhi’ denir.” (DLT I: 85; EDPT: 41). “*Edi: host: OTürk. *edi* (*idi*) (OUygh.); Karakh. *idi* (MK); Tur. *ije, is, is*; Az. *jijä*; Turkm. *eje*; MTürk. *eje* (Бор. Бад., Abush.), *ije* (Pav. C.); Uzb. *äjä* (dial.); Krm. *ije, je*; Tat. *ijä*; Bashk. *ijä*; Kirgh. *ē*; Kaz. *ije*; KBalk. *ije*; KKalp. *ije*; Kum. *jeje*; Nogh. *ije*; SUygh. *ise*; Khak. *ē*; Shr. *ē*; Oyr. *ē*; Tv. *ē* (<

Oyr. or Khak.); Yak. *iččī*; Dolg. *iččī*.” (EDAL: 493). Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar, birbirine uygun olarak (ɣ-dh) harfini her zaman (ɣ-y) ye çevirirler ve hiçbir zaman (ɣ) li söyliyemezler.” (DLT I: 32). Türkçede ‘*iyi* > *edgü*’ gelişmesi hakkında genel bir kabul bulunmasına rağmen ‘*iyi* > *idhi*’ gelişmesi üzerinde de durulmaktadır. Her halükârda ‘*idhi*’ sözünün ‘*Tanrı*’ sözcüğünü örttüğü açıktır.

d-Uç

Uç: “Bir nesnenin tükenmesi. Oğuzca” (DLT I: 44; EDPT: 18). Söylenmesi tabu olan ‘*yok*’ sözünü örten bir sözdür. *Uç*:- “Uçmak, gökyüzüne yükselmek” anlamında olan *uç*- fiili mecazî olarak ölümü ifade etmektedir. Clauson, yüksek seviyedeki insanlar için *öl*- fiili yerine *uç*- filinin kullanıldığını belirtir (EDPT: 125).

e-Yok

Yok: “Çanak bulaşığı”, *Yok*: “Yokuş” (DLT III: 4; EDPT: 895; TDES-II: 456). *Yok*: “Yok, mevcut olmama” (DLT III: 143). *Yo:k*: ‘he is not here’ (EDPT: 896). ‘*Yok bol*’ sözü Türk dilinin en eski yazılı metinlerinde ‘*ölüm*’ anlamında kullanılan bir sözcüktür. Ayrıca Şeytan demek olan ‘*Yek*’ ve tabu olan ‘*ok/ yay*’ın runik yazıda ‘*𐰣𐰆 / yok*’ demek olması sebebiyle Türkler ‘*yok*’ demekten kaçınarak, bunun yerine ‘*hayır, değil*’ sözünü kullanmışlardır (İnan 1998-I: 627).

Sonuç

DLT’nin söz varlığında ‘*örtmece sözcük*’ olarak değerlendirilebilecek sözcüklerin büyük çoğunluğunun ‘*Oğuzca*’ kayıtlı ve ‘*hapax legomenon*’ sözcük olduğu görülüyor. ‘*Yok*’ sözcüğünü söylemekten ısrarla kaçınıldığı bunun yerine birçok örtmece sözcük kullanıldığı anlaşılıyor. Örtmece sözcüklerin büyük çoğunluğu cinsiyet ve cinsellikle ilgilidir. Hayvanlardan ayı, börü ve ejderha, silâhlardan kılıç ve gürz sözcüklerinin kullanılmasından kaçınılmıştır. DLT’nin söz varlığındaki örtmece sözcükler Kâşgarlı’nın tasarrufu değil, XI. asır Türk dilinde mevcut olan örtmece sözcüklerdir. Verilerin bu çalışmada geçenlerden ibaret olmadığı bu sebeple DLT’nin söz varlığında bu cihetten de incelemelerin yapılması gerektiği açıktır.

Kısaltmalar

ATS: Altay Türkçesi Sözlüğü
 ÇL: Çağatay Lûgati
 DLT: Divanü Lûgati't-Türk
 EDAL: Etymological Dictionary of the Altaic Languages
 EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
 KB: Kutadgu Bilig
 KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
 KS: Kırgız Sözlüğü
 KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
 TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
 TS: Tarama Sözlüğü
 TTS: Tuva Türkçesi Sözlüğü

Kaynakça

Arikoğlu, E-Kuular, K. (2003). *Tuva türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Arslan, H. E. (2002-II). Tabu (taboo) ve kelimelerin anlam alanlarına etkisi, *Türk Dili Araştırmaları Yılığın Belleten*, 35-56. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/2002_2/2002_2_03_Arslan.pdf. adresinden elde edildi.

- Ata, A. (1996). Çok kelimesinin kökeni üzerine, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 534, 1310-1313. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/1996s534/1996s534_00_13_A_ATAY.pdf adresinden elde edildi.
- Aydemir, A. (2012-a). Divanü lugati't türk'te aşk ve cinsellik üzerine, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (5) 2, 15-41. Doi Number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_45 ISSN: 2147-2971
- Aydemir, A. (2012-b). Türkçede art zamanlı söz varlığı boyutuyla: 'yok' ve 'çok' kelimeleri üzerine, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (101) 200, 133-168. ISSN: 0255-0644 [turan.org.tr](http://www.turan.org.tr)
- Aydemir, A. (2013). Divanü lugati't türk'te problemlili iki cümle üzerine, *Turkish Studies*, (8) 4, 223-231. Doi Number : 10.7827/TurkishStudies.3483 ISSN: 1308-2140
- Clauson, S.G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century turkish*, Oxford University Press.
- Clauson, S.G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler, (Çev. Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, (1) 1, 185-196. <http://www.dilarastirmalari.com/> adresinden elde edildi.
- Çağatay, S. (1979-I). Türkçede 'kadın' için kullanılan sözler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 13-49. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1962/1962_2_Cagatay.pdf adresinden elde edildi.
- Deer, J. (1954). İstep kültürü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (12) 1.2, 159-176. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1244/14214.pdf> adresinden elde edildi.
- Demirci, K. (2008). Örtmece (euphemism) kavramı üzerine, *Millî Folklor Dergisi*, Sayı: 77, 21-34. <http://www.millifolklor.com/tr/> adresinden elde edildi.
- Doerfer, G. (2008). İran'daki türk dilleri, *Dil Araştırmaları Dergisi*, (Çev. Sultan Tulu), Sayı: 3, 99-110. <http://www.dilarastirmalari.com/2008-3.html> adresinden elde edildi.
- Ekşi, P. (2012). Altay dillerinde /k/ fonemi, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, (1) 2, 17-29. DOI: 10.7816/idil-01-02-02
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye türkçesindeki türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güngör, A. (2006). Tabu-örtmece (euphemism) sözler üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, 69-93. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed> adresinden elde edildi.
- İbn Fazlan. (1995). *İbn fazlan seyahatnâmesi*, (Haz. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm materyaller ve araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1998). Makaleler ve İncelemeler, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karabulut, F-Ospanova, G. (2013). Örtmece sözlerin mantığı: kazak türkçesi ile türkiye türkçesinde karşılaştırmalı model analizi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (2) 2, 122-146. <http://dx.doi.org/10.7884/teke.156>

- Karakurt D. (2011). *Türk söylence sözlüğü*, <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf> adresinden elde edildi.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü lûgati't-türk*, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Killi, G. (2006). Hakas türkçesinde tabu sözler ve örtmece, *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (3) 3, 50-65. DOI: MTAD 2006,3(3):50-65 (Mak. #42)
- Koç, A. (2010). Hastalık isimlerinde örtmece, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 188, 77-94. ISSN: 0255-0644 turan.org.tr
- Naskali, E.G-Duranlı, M. (19999). *Altayca-türkçe sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1984). İslâmiyetten önce türk kültür tarihi orta asya kaynak ve buluntularına göre, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2013). Moğolların gizli tarihi ve söz varlığı üzerine, bengü belâk. *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Ed. Bülent Gül), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 377-384, <http://www.turkkulturu.org.tr> adresinden elde edildi.
- Rasonyi, L. (1996). *Tarihte türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sıddıkov, Z. (2007-II). Vuruş kavramlı türkçe akraba kelimeler: ses olayları ve etimoloji, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 151-173. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/2007_2/2007IIsiddikov.pdf adresinden elde edildi.
- Starostin, S.A.-Dybo, A.V.,-Mudrak, O.A. (2005). *Etymological dictionary of the altaic languages*, Leiden-Boston.
- Şen, S. (2009-II). Çok sözcüğü nereden geliyor?, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 107-111. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/2009_2/2009IIsens.pdf adresinden elde edildi.
- Şeyh Süleyman Efendi. (1902). *Çagataj-osmanisches wörterbuch*, (Haz. Ignaz Kunos), Budapeşte.
- Tanyu, H. (1984). Totem, totemizm ve tabu üzerinde yeni araştırmalar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26) 1, 155-172. DOI: 10. 1501 /Ilhfak _0000000259
- Tarama Sözlüğü*. (Muhtelif). Cilt I-VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, Ufuk. (2003). Codex cumanicus ve karaçay-malkar türkçesi, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 15, 45-81. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2003_15/2003_15_04_Tavkul.pdf adresinden elde edildi.
- Toparlı, R-Vural, H-Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuna, O.N. (1976). Osmanlıcada moğolca kelimeler, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 18, 281-314. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/turkiyat> adresinden elde edildi.

- Türkmen, S. (2009). Türkçedeki örtmece sözler, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (6)23, 131-140. http://www.karam.org.tr/Makaleler/1645169984_turkmen.pdf adresinden elde edildi.
- Üçok, N. (1951). Fonemlerin özellikleri üzerine bir deneme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (9)4, 363-380. <http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=26> adresinden elde edildi.
- Üstüner, A. (2009). Örtmece sözlerle ilgili terimler, *Turkish Studies*, (4) 8, 166-176. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.946 ISSN: 1308-2140
- Yudahin K.K. (1998). *Kırgız sözlüğü*, (Çev. A. Taymas), Cilt I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusuf Has Hacib. (2006). *Kutadgu bilig*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınları.